

ORGANIZACJA TERYTORIALNA KOŚCIOŁA W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ W OKRESIE KOLONIALNYM (1504–1810)

Wstęp

Chryścianizacja Ameryki Łacińskiej rozpoczęła się wraz z jej odkryciem przez Krzysztofa Kolumba w 1492 r. Jest ona dziełem obydwu państw Półwyspu Pirenejskiego – Hiszpanii i Portugalii. Wszak na mocy bulli *Inter caetera divinae* z 4 maja 1493 r. pap. Aleksander VI nie tylko wyznaczył granicę demarkacyjną między posiadłościami hiszpańskimi w Ameryce a portugalskimi, ale zobowiązał obydwaj dwory królewskie, by „wprowadziły w owe strony imię naszego Zbawiciela..., a narody zamieszkujące te wyspy i ziemie doprowadziły do przyjęcia wiary chrześcijańskiej, a w misji tej, by was nie zrażały nigdy ani niebezpieczeństwa, ani trudy, a Bóg wszechmocny niech poszczęści wszelkim waszym wysiłkom”. W tym samym dokumencie papież „nakazywał w imię świętego posłuszeństwa (obydwu dworom katolickim) – by na wymienione wyspy i kontynenty wysłały misjonarzy godnych, pełnych bojaźni Bożej, uczonych, doświadczonych i gotowych do nauczania wiary katolickiej mieszkańców wspomnianych ziem, a także do formowania w nich dobrych obyczajów”¹.

Wyprawy Hiszpanów i podboje Ameryki Środkowej i Południowej, rozpoczęte wraz z pierwszą wyprawą Kolumba (1492 r.), trwały do 1534 r., kiedy to Francesco Pizarro dokonał podboju państwa Inków w dzisiejszym Peru. Zgodnie z zaleceniem papieskim już w drugiej wyprawie Kolumba w 1493 r. wzięło udział kilku kapłanów zakonników, a wśród nich m. in. Bartłomiej de las Casas, Franciszek Jorge, komandor Zakonu rycerskiego św. Jakuba, i Pedro de Arenas, który odprawił pierwszą mszę św. w Nowym Świecie. Specjalne instrukcje królewskie na drugą i trzecią wyprawę zalecały na pierwszym miejscu podjęcie akcji chryścianizacyjnej nowych ziem.

¹ C. Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, Tübingen 1911 nr 333 s. 185–186.

Katolicyzm był jedną z największych sił Hiszpanii kolonialnej. W każdej nowo powstającej osadzie przedsięwzięto identyczne wysiłki w celu zaprowadzenia i ugruntowania wiary katolickiej. Każdej więc grupie konkwistadorów towarzyszył kapelan i misjonarze – zakonnicy, którzy nawracali pogan, budowali kościoły, organizowali parafie, tworzyli biskupstwa. Wraz z biskupstwami tworzone kapituły katedralne, nowe parafie i budowano klasztory. Wszystkie struktury organizacyjne Kościoła w Nowym Świecie otrzymywały model hiszpański, w Brazylii – model portugalski. Tworzył je wprawdzie Kościół, ale patronat i fundacja tych instytucji były zawsze w rękach królów katolickich, hiszpańskich².

Diecezje

Ponieważ pierwsi misjonarze Nowego Świata przybywali prawie wyłącznie z Sewilli, dlatego pierwsze ośrodki misyjne podlegały arcybiskupowi metropolii tego miasta. Tworzenie diecezji pozostawało zawsze wyłącznie w gestii Katolickiego Majestatu, króla Hiszpanii, który w każdym wypadku uposażał nowe biskupstwo, mianował biskupa i podejmował starania w Rzymie o ostateczne sankcje kanoniczne. Nowe diecezje były równocześnie wyrazem postępu chrystianizacji Ameryki, stabilizacji panowania hiszpańskiego oraz umacniania życia religijnego³. Misje te na skutek gorliwości misjonarzy i hiszpańskich zarządzeń administracyjnych postępowały gwałtownie naprzód. Wszak już w 1501 r. Hiszpania wszczęła w Rzymie starania o utworzenie pierwszego biskupstwa na wyspie Hispaniola (San Domingo) w Ameryce⁴. Projekt ten zrealizował na prośbę Hiszpanii pap. Juliusz II. W dniu 25 listopada 1504 r. utworzył na wspomnianej wyspie 3 diecezje: Yaguata, Baynua i Magua. Pierwsza z nich została wyniesiona do rzędu arcybiskupstwa metropolii, a pozostałe były jej sufraganiami. Tego samego dnia papież mianował pierwszych biskupów dla Ameryki. Byli to zakonnicy – Hiszpanie⁵.

Tymczasem w wyniku fiskalnej polityki króla Ferdynanda Katolic-

² H. Miller Bailley, A. P. Nasatir, *Dzieje Ameryki Łacińskiej*. Przel. K. Szerer, Warszawa 1969 s. 203 n.

³ L. Pastor, *Geschichte der Päpste*, Bd. 3, Freiburg i. B. 1899 s. 520 n.

⁴ L. Pastor, *dz. cyt.*, s. 521.

⁵ *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, vol. 3. Ed. 2 curavit L. Schmitz-Kallenberg, Monasterii 1923 (dalej cyt. *Hierarchia catholica*) vol. 3 s. 187, 232; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 3 s. 734.

kiego trzech nowo mianowanych hierarchów nie mogło wyjechać do Ameryki, a władze hiszpańskie podjęły w Rzymie dalsze pertraktacje, w wyniku których pap. Juliusz II bullą z dnia 8 sierpnia 1511 r. zmienił wszystkie 3 biskupstwa, utworzone w 1504 r., a utworzył 3 nowe: San Domingo i Concepcion de la Vega na Hispanioli oraz San Juan na wyspie Portoryko, i podporządkował je metropolii w Sewilli⁶. W trzy lata później nastąpiła erekcja pierwszej diecezji na stałym lądzie Ameryki w Santa Maria la Antiqua w dzisiejszej Kolumbii (9 IX 1513), przeniesionej w 1520 r. do Panamy. Pierwszym biskupem został tu Juan de Oviedo, który przybył z 16 kapłanami i 6 braćmi zakonnymi⁷. Do 1520 r. utworzono łącznie 10 nowych diecezji, z czego 3 zostały zniesione, a 2 przeniesione do innych miejscowości jeszcze w tym samym okresie. Załączona tabela nr 1 ilustruje ten problem⁸.

Tabela nr 1

Biskupstwa w Ameryce Łac. w latach 1504–1521

Lp	Nazwa diecezji	Data erekcji papieskiej	Dzisiejsza przynależność
1	Baynua	25 XI 1504	Haiti
2	Magua	25 XI 1504	Haiti
3	Yagauta	25 XI 1504	Haiti
4	San Domingo	8 VIII 1511	San Domingo
5	Concepcion	8 VIII 1511	San Domingo
6	San Juan	8 VIII 1511	Portoryko
7	Antiqua	9 IX 1513	Kolumbia
8	Santiago de Cuba	11 II 1517	Kuba
9	Cocumal	24 I 1519	Kolumbia
10	Panama	5 XII 1520	Panama

Po podboju Meksyku i Ameryki Środkowej w latach 1517–1527 i Ameryki Południowej w latach 1513–1536, jeszcze w pierwszej połowie XVI w. nastąpiły stosunkowo liczne fundacje nowych biskupstw w Ameryce Środkowej i Południowej. Chronologię tych fundacji przedstawia poniższa tabela⁹.

⁶ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 187; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 3 s. 734.

⁷ *Hierarchia catholica*, vol. 3, s. 268; *Bilan de Monde*, vol. 2, Paris 1964 s. 252.

⁸ *Hierarchia catholica*, vol. 3, s. 187, 232.

⁹ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 152, 165, 173, 214, 197, 206, 207, 225, 236, 239, 243, 256, 278, 280, 314, 329; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 4/2 s. 569, Bd. 5 s. 717 n.

Tabela nr 2

Chronologia tworzenia biskupstw w Ameryce Łac.
w latach 1525–1548

Lp.	Nazwa diecezji	Data erekcji	Dzisiejszy kraj
1	Puebla (Tlaxcala)	13 X 1525 (1527)	Meksyk
2	Meksyk	20 VIII 1530	Meksyk
3	Nikaragua	26 II 1531	Nikaragua
4	Comayagua	6 IX 1531	Honduras
5	Caracas	21 VI 1531	Wenezuela
6	Guatemala	16 XII 1534	Gwatemala
7	Cartagena	24 IV 1534	Kolumbia
8	Santa Marta	9 I 1534	Kolumbia
9	Antequera Caxaca	21 VI 1535	Meksyk
10	Michoacán	18 VIII 1536	Meksyk
11	Cuzco	8 I 1537	Peru
12	Ciudad Real (Chiapa)	10 III 1539	Gwatemala
13	Lima	13 V 1541	Peru
14	Quito	8 I 1546	Ekwador
15	Papayan	17 VIII 1546	Kolumbia
16	Assuncion	1 VI 1547	Paragwaj
17	Rio de la Plata	1 VII 1547	Argentyna
18	Guadalajara	13 VII 1548	Meksyk

Wszystkie te biskupstwa powstały na stałym kontynencie Ameryki Środkowej i Południowej. Już w tym okresie powstały pierwsze biskupstwa w dzisiejszym Ekwadorze (Quito 1547), Peru (Cuzco 1537), Meksyku (Puebla 1525), Wenezueli (Caracas 1531), Argentynie (La Plata 1547), w Paragwaju (Assuncion 1547), w Kolumbii (Santa Marta 1534). W sumie powstało 18 nowych diecezji. Z wyjątkiem górzystej Boliwii i nadoceanicznego Chile a także Urugwaju wszystkie dzisiejsze republiki południowo-amerykańskie otrzymały w pierwszej połowie XVI w. własne biskupstwa. W Środkowej Ameryce w tym okresie powstały biskupstwa w San Domingo, Portoryko, na Kubie, w Guatamalii, Hondurasie, Nikaragui i Panamie.

W drugiej połowie XVI w. fundacje nowych diecezji nie były tak liczne. W Ameryce hiszpańskiej było ich tylko 8. Ważnym był jednak fakt, że wśród nowych fundacji własne biskupstwa otrzymały dzisiejsza Boliwia (Charcas 1552) i Chile (Santiago 1561). Główną rolę w rozbudowie ustroju kościelnego odgrywał wciąż wyłącznie król hiszpański, jako że „bez jego zgody nie można było założyć żadnego kościoła, żadnego klasztoru i żadnej fundacji kościelnej”. Co więcej, to faktycznie król wyznaczał granice nowym diecezjom, on posiadał

wyłączne prawo obsadzania biskupstw, opactw i innych prebend kościelnych. Nawet przeniesienie zakonnika z jednej do drugiej prowincji nie mogło się odbyć bez zgody króla. Wszystkie bulle, brewia papieskie, dekrety i zarządzenia generalów zakonnych przechodziły przez Królewską Radę do spraw Indii¹⁰. Utworzone w drugiej połowie XVI w. nowe diecezje powstały na terenie dzisiejszej Argentyny, Kolumbii, Meksyku, Peru. Poniższa tabela przedstawia to zagadnienie¹¹.

Tabela nr 3

Diecezje w Ameryce hiszpańskiej w drugiej połowie
XVI w. (1551–1592)

Lp.	Nazwa diecezji	Data erekcji	Dzisiejszy kraj
1	Charcas (La Plata)	27 VII 1552	Boliwia
2	Verapaz	27 VI 1561	Meksyk
3	Yucatan	10 III 1561	Meksyk
4	Santiago	27 VI 1561	Chile
5	Concepcion	22 III 1561	Chile
6	Bogota	22 III 1561	Kolumbia
7	Tucuman	10 V 1576	Argentyna
8	Trujillo	15 IV 1577	Peru

W sumie w latach 1504–1600 Hiszpania uposażyła i zorganizowała w Ameryce Środkowej i Południowej 33 nowe diecezje, z czego 3 zostały zniesione jeszcze w 1511 r., a dwie dalsze przeniesione do innych ośrodków. Było to niewątpliwie osiągnięcie bardzo wielkie, chociaż niewystarczające. Dlatego proces kolonizacji i chrystianizacji, a także rozbudowy ustroju kościelnego postępował nadal również w XVII w. Obowiązywały te same zasady, których przestrzegano w XVI w. W żadnym przypadku nie widać osobnej inicjatywy Stolicy Apostolskiej; było to wyłącznie dzieło korony hiszpańskiej, działającej na nowym kontynencie za pośrednictwem Rady dla Spraw Indii. Przez cały wiek XVII utworzono tylko 6 nowych biskupstw, a jedno przeniesiono; fundacje te miały miejsce tylko w latach 1605–1620. Po 1620 r. aż do 1720 r. nie powstała ani jedna nowa diecezja. Poniższa tabela prezentuje nowe fundacje w XVII w.¹²

¹⁰ L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 8 s. 525.

¹¹ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 152, 171, 196, 214, 320, 330, 338; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 8 s. 526 nn., Bd. 9 s. 746–748.

¹² *Hierarchia catholica*, vol. 4 s. 85, 93, 168, 178, 199, 269, 344.

Tabela nr 4

Fundacje biskupstw w Ameryce hiszpańskiej w XVII w.

Lp	Nazwa diecezji	Data erekcji	Dzisiejszy kraj
1	Santa Cruz	4 VII 1605	Boliwia
2	La Paz	4 VII 1605	Boliwia
3	Guamanga	20 VII 1609	Peru
4	Arequipa	30 VII 1609	Peru
5	Buenos Aires	6 IV 1620	Argentyna
6	Durango	26 IX 1620	Meksyk

A jak wytłumaczyć fakt, że po 1620 r. przez następne 150 lat nie stworzono ani jednej nowej diecezji? Wydaje się, że głównym powodem była bardzo mała liczba wiernych zarówno Hiszpanów i Kreolów, jak też Indian i Metysów. Wszak na terenie dzisiejszej Argentyny, obejmującej 2 776 656 km², w 1800 r. liczbę ludności szacowano na 300 tysięcy. W tym samym roku w granicach Meksyku (1 969 367 km²) liczono zaledwie 3 600 000 mieszkańców, w Wenezueli (912 630 km²) – tylko 780 000, zaś w Boliwii (1 098 581 km²) około jednego miliona ludności¹³. Szacuje się, że w całej Ameryce Łacińskiej, od Meksyku do Kalifornii, i od Wysp Antylskich na Morzu Karaibskim do Ziemi Ognistej na południu w latach 1650–1700 mieszkało zaledwie 12 milionów ludzi, w tym 80,4% Indian, 7,3% Murzynów, 6,4% białych i 5,9% Metysów. Do 1750 r. liczba tej ludności spadła o 1 milion, a do 1800 r. wzrosła do 19 milionów¹⁴. Zdaje się, że ten właśnie zastój w populacji i jej spadek spowodował zupełną stagnację w rozwoju ustroju kościelnego w Ameryce hiszpańskiej. Wszak dla tych 12, względnie 11 milionów ludności, do 1620 r. stworzono aż 41 diecezji. Przeciętnie tedy około 1650 r. na jedną diecezję przypadało około 293 000 mieszkańców, a w połowie XVIII w. tylko 268 000 mieszkańców. W 1787 r. w dzisiejszej Boliwii mieszkało tylko 23 936 chrześcijan, a były tam aż dwie diecezje¹⁵. Na terenie dzisiejszego Meksyku wraz z Ameryką Centralną powstało do 1620 r. 15 diecezji. Trzeba i to zauważyć, że większość Indian, którzy stanowili główny trzon ludności, była wciąż pogańska.

Skoro po 1750 r. liczba ludności w koloniach zaczęła wzrastać i w 1800 r. szacowano ją na 19 milionów, Hiszpania przystąpiła do dalszej rozbudowy ustroju kościelnego. Były zapewne i inne przyczyny

¹³ *Bilan du Monde*, vol. 2 s. 93, 609, 900.

¹⁴ *Bilan du Monde*, vol. 1, Paris 1964 s. 367.

¹⁵ L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 16/3 s. 287 n.

stagnacji w tej dziedzinie, ale wydaje się, że przyczyny natury demograficznej stanowiły jeden z najważniejszych czynników tego procesu. Tworzenie dalszych nowych diecezji podjął ponownie król Karol III (1756–1758), a kontynuował król Karol IV (1788–1808). Pierwszą z nowych fundacji była Cuenca w dzisiejszym Ekwadorze. Ostatnią diecezją utworzoną w Ameryce przez Hiszpanię była Salta i Cordoba (1806) w Argentynie. Na początku 1809 r. rozpoczęły się lokalne powstania przeciwko panowaniu hiszpańskiemu i proklamowanie niepodległych republik. Pierwsza zrobiła to w kwietniu 1809 r. Wenezuela. W latach 1769–1806 utworzono w Ameryce hiszpańskiej jeszcze 10 nowych diecezji, a jedną zniesiono (Tucuman). Tabela nr 5 przedstawia chronologiczny rozwój nowych diecezji w ostatnich latach panowania hiszpańskiego w Ameryce Południowej¹⁶.

Tabela nr 5

Nowe diecezje w Ameryce hiszpańskiej 1769–1806

Lp	Nazwa diecezji	Data erekcji	Dzisiejszy kraj
1	Cuenca	16 VII 1769	Ekwador
2	Linares	15 XII 1777	Meksyk
3	Merida	16 II 1778	Wenezuela
4	Sonora	7 V 1779	Meksyk
5	Hawana	10 IX 1787	Kuba
6	Guayana	26 V 1790	Boliwia
7	Maynas	28 V 1803	Peru
8	Antioquia	31 VIII 1804	Kolumbia
9	Cordoba	28 III 1806	Argentyna
10	Salta	28 III 1806	Argentyna

Tak więc w okresie kolonialnym Hiszpania uposażyła 51 nowe diecezje, z czego 3 zostały zniesione w 1511 r., a 3 dalsze przeniesione do innych ośrodków kościelnych. Na omawianych terenach powstało zatem 48 biskupstw, podczas gdy sama Hiszpania w 1799 r. liczyła 61 archidiecezji i diecezji¹⁷. Najwięcej diecezji utworzono w dzisiejszym Meksyku (11 diecezji), następnie w Peru (6 diecezji), Argentynie i Kolumbii (po 4 diecezje), Boliwii (3 diecezje). Chile, Wenezuela, Ekwador i Kuba miały po 2 diecezje, pozostałe zaś po jednej diecezji. W okresie hiszpańskim nie posiadały diecezji: Salwador, Kostaryka i Urugwaj.

¹⁶ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 164, 179, 208, 232, 262, 383; vol. 7 s. 50, 163, 258, 330; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 16/3 s. 287 n.

¹⁷ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 457.

Można postawić pytanie — jak wyglądała organizacja tych diecezji? A więc jakie tu były kapituły katedralne, jacy święci patronowali tym diecezjom? Czy i ile parafii liczyły poszczególne diecezje? Pytaniami tymi nie obejmujemy archidiecezji, katedr i kapituł metropolitalnych. Odpowiednich przekazów źródłowych i tym razem dostarcza *Hierarchia Catholica* w oparciu o procesy informacyjne biskupów, przechowywane w Archiwum Secretum Vaticanum w Archiwum Kongregacji Konsystorialnej, której Ameryka Łacińska była od początku podporządkowana. Przekazy źródłowe na ten temat pochodzą z lat 1730–1799. Prezentuje je w ujęciu tabelarycznym poniższe zestawienie¹⁸.

Tabela nr 6

Patrocinia i Kapituły katedralne w Ameryce hiszpańskiej przed 1799 r.

Lp	Nazwa diecezji	Patrocinium	Kapituła	Kraj	Rok przekazania
1	2	3	4	5	6
1	Antequera Oaxaca	Wniebowz. NMP	4 prał. 8 kan.	Meksyk	1765
2	Arequipa	NPM	4 prał. 8 kan.	Peru	1763
3	Assunción	Wniebowz. NMP	4 prał. 2 kan.	Paragwaj	1750
4	Cartagena	NMP	5 prał. k. wielu	Kolumbia	1772
5	Chiapas	Św. Krzysztof	4 prał. 1 kan.	Meksyk	1767
6	Hawana	Św. Krzysztof	3 prał. 4 kan.	Kuba	1787
7	Comayagua	Niepokał. Pocz.	5 prał.?	Honduras	1764
8	Concepción	Św. Michał	2 prał. 1 kan.	Chile	1778
9	Cuenca	Niepokał. Pocz.	3 prał. 2 kan.	Ekwador	1832
10	Cruz Santa	św. Wawrzyniec	2 prał. k. kilku	Boliwia	1776
11	Cuzco	Wniebowz. NMP	5 prał. 5 kan.	Peru	1742
12	Durango	Niepokał. Pocz.	3 prał. 4 kan.	Meksyk	1769
13	Merida	— —	3 prał. 2 kan.	Wenezuela	1782
14	Guadalajara	Wniebowz. NPM	3 prał. 5 kan.	Meksyk	1762
15	Guamanga	— —	3 prał. 2 kan.	Peru	1749
16	Guayana	Wniebowz. NMP	? 7 kan.	Boliwia	
17	Santiago	Św. Jakub Ap.	5 prał. 2 kan.	Chile	1730
18	Linars	Niepokał. Pocz.	2 prał. 2 kan.	Meksyk	1778
19	Santa Marta	Św. Anna	4 prał. 1 kan.	Kolumbia	1764
20	Michoacán	Najśw. Zbawiciel	5 prał. 9 kan.	Meksyk	1773
21	Nikaragua	NMP	3 prał. 2 kan.	Nikaragua	1763
22	La Paz	NMP Królowa Pokoju	5 prał. 4 kan.	Boliwia	1764
23	Panama	Wniebowz. NMP	5 prał. 2 kan.	Panama	1763
24	La Plata	Niepokał. Pocz.	5 prał. 5 kan.	Argentyna	1762

¹⁸ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 85, 98, 102, 150, 163, 178, 187, 190, 202, 208, 229, 240, passim; vol. 8 s. 226, 494.

1	2	3	4	5	6
25	Papayan	Wniebowz. NMP	3 prał. 2 kan.	Kolumbia	1788
26	San Juan	Św. Jan Chrzciciel	3 prał. 3 kan.	Portoryko	1771
27	Quito	Wniebowz. NMP	8 prał. 3 kan.	Ekwador	1767
28	Sonora	NMP Loretańska		Meksyk	1780
29	Tlaxcala	Niepokał. Pocz.	5 prał. 10 kan.	Meksyk	1764
30	Buenos Aires	Trójca Św.	2 prał. 2 kan.	Argentyna	1762
31	Trujillo	Wniebowz. NMP	3 prał. 4 kan.	Peru	1794
32	Tucuman	NMP	5 prał. k. kilku	Argentyna	1771
33	Yucatan	Św. Idelfons	4 prał. 2 kan.	Meksyk	1761
34	Maynas			Peru	
35	Antioquia			Kolumbia	
36	Cordoba		4 prał. 7 kan.	Argentyna	
37	Salta		3 prał. 3 kan.	Argentyna	

Wśród 33 kościołów katedralnych, których patrocinia znamy, aż 22 katedry biskupie nosiły wezwanie mariańskie (66, 67%), z których najbardziej popularne było Wniebowzięcie NMP. Patrocinium to nosiło 9 katedr biskupich (27, 27%), 7 było pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP (21, 21%), pozostałe miały patrocinium Najśw. Maryi Panny (5 katedr). Tylko 2 katedry nosiły wezwanie Pańskie (Michoacán — Najśw. Zbawiciela i Buenos Aires — Trójca Święta). Pozostałe, znane patrocinia to: w. Krzysztof (2 katedry) i niezwykle popularne w Hiszpanii wezwanie św. Jakuba Apostoła (2 patrocinia: Santiago de Chile i Caracas). Po jednej katedrze przypadło na patrocinia: św. Michała, św. Wawrzyńca, św. Anny, św. Jana Chrzciciela i św. Idelfonsa.

Kapituły katedralne były uposażone we wszystkich diecezjach. Tylko dla trzech biskupstw nie ma przekazów w tym zakresie, ale zapewne i dla nich nie robiono wyjątku. Były to kapituły co do liczby prałatów i kanoników raczej przeciętne. Tylko kapituła w Quito, w dzisiejszym Ekwadorze, składała się z ośmiu prałatów, pozostałe liczyły najczęściej pięciu prałatów (10 diecezji), czterech prałatów (7 diecezji), trzech prałatów (11 diecezji), lub nawet dwóch prałatów (3 diecezje). Liczba kanoników gremialnych wahała się od jednego (Concepción w Chile) do dziesięciu (Tlaxcala). Najmniejsza liczbowo była kapituła w Concepción w Chile (1 prałat i 2 kanoników), najbardziej liczna w Tlaxcala (5 prałatów i 10 kanoników). Wszystkie kapituły, podobnie jak biskupstwa, miały patronat królewski.

Terytorialnie diecezje były bardzo rozległe, ale organizacyjnie, zwłaszcza co do liczby parafii, były małe. Nie posiadamy zresztą przekazów na ten temat z XVI stulecia. Pierwsze, bardzo sporadyczne przekazy na ten temat pochodzą z XVII i XVIII w. Stolica diecezji La Paz w

1608 r. liczyła 800 Hiszpanów „et multos Indianos”¹⁹. Diecezja Nikaragua w Środkowej Ameryce obejmowała w 1670 r. 40 kościołów parafialnych. Diecezja Trujillo w Peru w 1699 r. liczyła aż 7 prowincji państwowych, a diecezja Assuncion, obejmująca swymi granicami dzisiejszy Paragwaj (406 572 km²), liczyła w 1762 r. około 150 parafii, a były to tereny redukcji jezuickich²⁰.

Z XVIII stulecia posiadamy nadto 4 przekazy źródłowe na temat rozległości niektórych diecezji. W 1772 r. diecezja Cartagena w Kolumbii liczyła około 200 miejscowości, diecezja Chiapa w Meksyku w 1767 r. około 60 parafii, zaś diecezja Michoacán, również w Meksyku, w 1773 r. „przeszło 300 miejscowości”²¹. Dalsze relacje dotyczą archidiecezji, te omówimy na właściwym miejscu. Przekazy z połowy, lub drugiej połowy XIX stulecia, są zbyt późne, by je wykorzystywać do czasów kolonialnych. Prawdą jest jednak, że w XIX stuleciu w związku z wielkim kryzysem powołań kapłańskich i częstymi rewolucjami w Ameryce Łacińskiej niewiele zrobiono na tym polu. Wszak w całej Boliwii w 1911 r. na obszarze 1 098 581 km², w 5 okręgach kościelnych, liczono zaledwie 289 parafii²² (1 parafia na 3 801 km²).

2 Patriarchat Indii Zachodnich

Nowo utworzone diecezje w Ameryce Łacińskiej przez dłuższy czas podlegały hiszpańskiej metropolii w Sewilli. Zdaje się, że przez pierwsze 40 lat nie myślano o stworzeniu w Ameryce organizacji metropolitalnej. Więż i jurysdykcję metropolitalną miał zastąpić patriarchat z jurysdykcją. Na prośbę ces. Karola V (Karol I w Hiszpanii) pap. Klemens VII w dniu 11 maja 1524 r. utworzył patriarchat Indii Zachodnich, a na pierwszego patriarchę powołał Antoniego de Rojas, biskupa z Polencji. Patriarchat ten nie był związany ze stolicą biskupią, nie posiadał kapituły, ale patriarcha rezydował przy dworze królewskim w Hiszpanii i był członkiem Królewskiej Rady do spraw Indii. Początkowo jurysdykcyjnie podlegali mu wszyscy biskupi w Ameryce hiszpańskiej, ale niedługo²³. Zdaje się, że w XVI stuleciu patriarcha ten zachował jurysdykcję w stosunku do nowych metropoli-

¹⁹ *Hierarchia catholica*, vol. 4 s. 269.

²⁰ *Hierarchia catholica*, vol. 5 s. 392; vol. 6 s. 102.

²¹ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 151, 163, 283.

²² C. Streit, *Atlas hierarchicus*, Paederborn 1913 s. 118 n.

²³ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 213; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 4/2 s. 769; H. Miller Bylley, A. P. Nasatir, *Dzieje Ameryki Łacińskiej*, s. 205.

tów w Ameryce. W XVI stuleciu było tylko 5 patriarchów, wszyscy byli Hiszpanami i metropolitami, względnie biskupami hiszpańskimi. Tylko patriarcha Piotr de Moya (1591–1602), Hiszpan, był uprzednio metropolitą Meksyku (1573–1591)²⁴. Był on ostatnim patriarchą z jurysdykcją.

Z okazji prekonizacji jego następcy, Jana de Guzman, pap. Klemens VIII zaznaczył, że „patriarchat nie jest związany z żadną stolicą biskupią, nie posiada własnej kapituły, wiernych i nie ma żadnych funkcji pastoralnych, ani uprawnień w dziedzinie zarządzania i jurysdykcji w zakresie dóbr doczesnych, jak też jurysdykcji kościelnej, oraz żadnych dochodów z tego tytułu”²⁵. Był to więc patriarchat tytularny, podobny jak w Wenecji we Włoszech. Znaczenie jego było jednak większe z tytułu zasiadania w Królewskiej Radzie do Spraw Indii Zachodnich.

Jeszcze wyraźniej tytularny aspekt patriarchatu Indii Zachodnich podkreślił pap. Paweł V z okazji prekonizacji patriarchy Jana de Guzman w dniu 15 listopada 1602 r., mianowanego na to stanowisko przez króla Filipa III. Był to kapłan bez sakry biskupiej, stąd w odpowiednich dokumentach papież zaznaczył, że nowy patriarcha „nie może przyjąć ani sakry biskupiej, ani otrzymać paliusza, nie może nawet o to prosić. Nie może też domagać się żadnej jurysdykcji ani spełniać funkcji pontyfikalnych, do których użycie paliusza jest konieczne. Może natomiast nazywać się i podpisywać patriarchą Indii i używać odznaczeń patriarchalnych z mitrą i pastorałem włącznie w czasie służby Bożej i podczas nabożeństw, może też korzystać z prawa precedencji. Nie może natomiast, bez wyraźnej zgody papieża, udać się do Ameryki”²⁶.

W XVII w. tytuł patriarchy Indii nosiło łącznie dziewięciu hierarchów, a w XVIII w. siedmiu, ale w każdym wypadku przy ich nominacji zaznaczano, że nie posiadają żadnej jurysdykcji kościelnej, i że bez wyraźnej zgody papieża nie mogą się udać do Ameryki. Byli to często arcybiskupi tytularni Tyru (4), lub innych tytularnych stolic arcybiskupich²⁷. Tytuł ten zachowano również w XIX stuleciu, ale na podstawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Hiszpanią z 16 marca 1851 r. patriarcha otrzymał stałe uposażenie w wysokości 150 000 reales. Na podstawie brewe pap. Leona XIII z 21 kwietnia

²⁴ *Hierarchia catholica*, vol. 4 s. 213, 243.

²⁵ *Hierarchia catholica*, vol. 4 s. 209.

²⁶ Tamże.

²⁷ *Hierarchia catholica*, vol. 4 s. 209; vol. 5 s. 228; vol. 6 s. 243.

1885 r. tytuł patriarchy Indii Zachodnich związano na stałe z urzędem prymasa Hiszpanii, metropolity Toledo ²⁸

3 Metropolie

Ustrój i organizacja metropolitalna nie znalazły pełnego uznania na Soborze Trydenckim. Dawne, wczesnośredniowieczne, obszerne uprawnienia metropolitów ze wzrostem centralizmu papieskiego kurczyły się widocznie. Z dawnych uprawnień metropolity Sobór Trydencki pozostawił uprawnienia i obowiązki w zakresie celebracji synodu prowincjonalnego co 3 lata, czego nikt nie zrealizował, wizytacji diecezji sufraganalnych po przeprowadzeniu takiej wizytacji we własnej archidiecezji, i po otrzymaniu zgody synodu prowincjonalnego. Sobór zlecił też metropolitom ogólny nadzór kościelny nad całą prowincją kościelną, zwłaszcza w zakresie tworzenia seminariów duchownych, utrzymania sądu apelacyjnego drugiej instancji jako trybunału odwoławczego od sądów diecezjalnych, i tak zwane prawo dewolucji w okresie dłuższego wakansu stolic biskupich ²⁹. Podobne uprawnienia mieli metropolici w Ameryce Łacińskiej.

Pierwszą metropolię w Nowym Świecie utworzył pap. Juliusz II, na prośbę króla Ferdynanda Katolickiego, w dniu 15 listopada 1504 r. na wyspie San Domingo w osadzie Yaguata i podporządkował jej 2 dalsze diecezje Baynua i Magua, na tej samej wyspie. Na pierwszego metropolitę w Ameryce papież powołał Piotra Suareza, Hiszpana z Zamora. Taki stan formalny trwał zaledwie do sierpnia 1511 r., kiedy to na prośbę tego samego króla Ferdynanda ten sam papież zniósł w 1511 r. metropolię i zależne od niej 2 biskupstwa ³⁰. Przez następne 13 lat diecezje amerykańskie były zależne od metropolii w Sewilli w Hiszpanii, a od 1524 r. wchodziły w skład patriarchatu Indii Zachodnich.

Do ustroju metropolitalnego powrócono w 1546 r., kiedy w Ameryce hiszpańskiej istniało już 20 diecezji. Zgodnie z postulatami ces. Karola V pap. Paweł III bullą z dnia 12 lutego 1546 r. utworzył 3 metropolie w amerykańskich posiadłościach Hiszpanii. Metropolia w San Domingo objęła swymi granicami 5 diecezji na wyspach Morza Karaibskiego oraz w dzisiejszej Wenezueli, Kolumbii i Ameryce Środ-

²⁸ *Hierarchia catholica*, vol. 8 s. 320.

²⁹ W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Bd. 3, Wien 1959 s. 237 nn.

³⁰ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 187.

kowej. Pierwszym metropolitą został Hiszpan Alfons de Fonte Maiore (1546–1556). Druga metropolia powstała w Meksyku i objęła swymi granicami 5 diecezji w dzisiejszym Meksyku i Gwatemali. Pierwszym metropolitą został również Hiszpan, franciszkanin Jan Camaraga (1546–1551), który podkreślał, że jego współbracia zakonnicy wrócili przeszło milion pogan. Od 1579 r. do tej metropolii przydzielono biskupstwo Manila na Filipinach. Trzecia metropolia powstała w Limie – „Mieście Królów” w dzisiejszym Peru i dla Ekwadoru. Pozostałe diecezje były nadal zależne od metropolii w Sewilli i Komposteli w Hiszpanii ³¹.

Papież Pius IV utworzył w Ameryce czwartą metropolię w Santa Fe de Bogota w dzisiejszej Kolumbii (22 III 1564) i włączył do niej 2 diecezje na terenie dzisiejszej Kolumbii ³². Wreszcie pap. Paweł V na prośbę króla Filipa III utworzył piątą z rzędu metropolię w posiadłościach hiszpańskich w La Plata – Characas w dzisiejszej Boliwii, mocą bulli z 30 lipca 1609 r., i podporządkował jej 4 diecezje w dzisiejszej Boliwii, Paragwaju i Argentynie ³³.

Trzy ostatnie metropolie powstały u schyłku kolonialnego imperium hiszpańskiego. Papież Benedykt XIV erygował 16 grudnia 1743 r. metropolię Gwatemali, której podporządkował 3 diecezje w Ameryce Środkowej, a pap. Pius VII bullą *In universalis Ecclesiae* z 24 listopada 1803 r. erygował dalsze 2 metropolie w Santiago na Kubie i w Caracas w Wenezueli. Pierwszej podporządkował 2 diecezje na Kubie i w Portoryko, drugiej 2 diecezje w Wenezueli ³⁴. W sumie w okresie kolonialnym powstało 8 metropolii. Do końca epoki kolonialnej granice metropolii i liczba ich sufraganii zmieniały się wielokrotnie. Tabela nr 7 ilustruje to zagadnienie ³⁵.

Jak wyglądały pod względem kościelnym stolice metropolii? Miasto Meksyk w 1681 r. liczyło 12 000 mieszkańców, 10 klasztorów męskich, 16 klasztorów żeńskich, a w 1772 r. 6 parafii, 21 klasztorów męskich i 18 żeńskich ³⁶. Miasto Lima w Peru w 1671 r. miało 10 klasztorów męskich i 10 żeńskich, a w 1761 r. podzielone było na 4

³¹ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 187, 234, 235, 243, 349; L. Pastor, dz. cyt., Bd. 5 s. 718.

³² *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 196.

³³ *Hierarchia catholica*, vol. 4 s. 282.

³⁴ *Hierarchia catholica* vol. 6 s. 231.

³⁵ *Bullarii Romani Continuatio. Coll. A. A. Barbieri, Opere et studio R. Segret.*, Vol. 12, Romae 1846 nr 253 s. 97–99; *Hierarchia catholica*, vol. 17 s. 219, 393.

³⁶ *Hierarchia catholica*, vol. 5 s. 2167; vol. 6 s. 288.

Tabela nr 7

Metropolie w Ameryce Hiszpańskiej do 1803 r.

Lp	Nazwa metropolii	Data erekcji	Liczba sufraganii w 1799 r.	Kraj
1	San Domingo	12 II 1546	6	San Domingo
2	Lima	12 II 1546	9	Peru
3	Meksyk	12 II 1546	7	Meksyk
4	Bogota	22 III 1564	4	Kolumbia
5	La Plata	30 VII 1609	5	Bolivia
6	Gwatemala	16 XII 1743	3	Gwatemala
7	Santiago de Cuba	24 XI 1803	2	Kuba
8	Caracas	24 XI 1803	2	Wenezuela

parafie ³⁷. Gwatemala stanowiła najpoważniejszy ośrodek kościelny. W 1743 r. miasto liczyło 150 000 mieszkańców, 5 parafii, 9 klasztorów męskich i 5 żeńskich ³⁸. Bogota w 1765 r. liczyła 3 parafie, 4 klasztory męskie i 3 żeńskie, a San Domingo – 2 parafie, 3 klasztory męskie i 2 żeńskie ³⁹. Zagadnienie patrociniów i kapituł kościołów metropolitalnych ilustruje poniższa tabela ⁴⁰.

Tabela nr 8

Patrocinia i kapituły metropolitalne do 1803 r.

Lp	Nazwa Metropolii	Patrocinium	Kapituła	Rok przekazu
1	Bogota	Niepokalane Pocz.	5 prał. 5 kan.	1765
2	Caracas	Św. Jakub Ap.	5 prał. 10 kan.	1761
3	Gwatemala	Św. Jakub Ap.	5 prał. 6 kan.	1743
4	Lima	Św. Jan Ewangel.	5 prał. 10 kan.	1761
5	La Plata	Niepokal. Pocz.	5 prał. 6 kan.	1694
6	Meksyk	Wniebowzięcie NMP	5 prał. 10 kan.	1772
7	San Domingo	Św. Dominik	4 prał. 6 kan.	1767
8	Santiago de Cuba	Św. Jakub Ap.	5 prał. 2 kan.	1730

Patrocinia świątyni metropolitalnych to Wniebowzięcie NMP (1. katedra) i Niepokalane Poczęcie NMP (2. katedry) i św. Jakub Apostoła (3. Katedry). Dwa pozostałe patrocinia to św. Jan Ewangelista (Lima) i św. Domik (San Domingo). Łącznie z kościołami katedralnymi

³⁷ *Hierarchia catholica*, vol. 5 s. 244; vol. 6 s. 261.

³⁸ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 231.

³⁹ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 199, 216.

⁴⁰ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 244, 186, 438, passim.

patrocinia mariańskie nosiło aż 25 świątyni, a św. Jakuba Ap. – 5 świątyni. Kapituły metropolitalne miały z reguły 5. prałatów (tylko San Domingo 4. prałatów) i od 2. do 10. kanonii gremialnych, w tym 3 kapituły miały 10. kanoników, 3 po 6. kanoników, 1–5. kanoników i 1–2. kanoników gremialnych.

W związku z metropoliami rodzi się jeszcze jedno pytanie – jak rozległe były archidiecezje i ile obejmowały parafii? Odpowiedzi dostarczają przekazy źródłowe głównie z XVIII w. I tak, archidiecezja Caracas obejmowała 150 miejscowości (1743), archidiecezja limańska – przeszło 30 tys. dymów (1677), a archidiecezja San Domingo – 9 miejscowości (1672) ⁴¹.

4 Brazylia

Brazylia stanowiła od pierwszej połowy XVI w. do 1822 r. kolonię portugalską, a rozwój Kościoła i jego instytucji zależał od króla portugalskiego, jako że to on był fundatorem i patronem instytucji kościelnych. Osadnictwo portugalskie rozpoczęło się w Brazylii dopiero w 1526 r., chociaż już w 1500 r. przybyło tu kilku księży zakonnych. Ewangelizację Indian rozpoczęto dopiero w 1549 r., uczynili to jezuita na polecenie króla Jana III. Ponieważ osadnictwo portugalskie trzymało się głównie wybrzeża Oceanu Atlantyckiego, dlatego wszystkie biskupstwa brazylijskie powstały nad Oceanem. Przez dłuższy czas katolicy Brazylii byli zależni od biskupstwa Funchal na Maderze (eryg. 12 VI 1514 r.), a od 23 września 1534 r. od biskupstwa Angre na Wyspach Azorskich ⁴².

Pierwsze biskupstwo w Brazylii powstało stosunkowo późno, a jego fundatorem był król Jan III (1521–1557). Erygował je 25 lutego 1551 r. pap. Juliusz III w San Salvador czyli Bahia. Pierwszym biskupem katolickim Brazylii został Piotr Fernandez, Portugalczyk z diecezji Evora (1551–1558) ⁴³. Diecezja ta przez ponad 120 lat była jedynym katolickim biskupstwem w Brazylii.

Rozbudowę ustroju kościelnego w tym kraju podjął dopiero w drugiej połowie XVII stulecia pap. Innocenty XI. To on na prośbę Portugalii erygował w Brazylii dwa nowe biskupstwa: Olinda i Rio de Janeiro. W kilka miesięcy później 30 sierpnia 1677 r., ten sam pa-

⁴¹ *Tamże*.

⁴² *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 110, 196.

⁴³ *Hierarchia catholica*, vol. 3, s. 290; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 5 s. 215.

piez erygował jeszcze jedną diecezję, czwartą z rzędu – São Luis do Maranhão ⁴⁴. W XVIII stuleciu utworzono tu jeszcze 3 dalsze diecezje: Belem de Pera (4 III 1720) i dnia 6 grudnia 1745 r. dwie diecezje: São Paulo i Mariana ⁴⁵. Były to ostatnie fundacje portugalskie w Brazylii w okresie kolonialnym. W sumie Portugalia założyła tu 7 diecezji. Około 1800 r. ludność Brazylii szacowano na około 800 000 białych i Metysów, oraz 1 820 000 czarnych niewolników ⁴⁶. Przeciętnie na jedną diecezję przypadało wówczas 374 000 mieszkańców.

Tabela nr 9

Diecezje w Brazylii w okresie kolonialnym ⁴⁷.

Lp	Nazwa diecezji	Data erekcji	Tytuł katedry	Kapituła. Rok przek.
1	San Salvador	20 II 1551	Najśw. Zbawiciel	5 pr. 10 kan. 1772
2	Rio de Janeiro	16 XI 1676	Św. Sebastian	5 pr. 9 kan. 1745
3	Olinda	16 XI 1676	Najśw. Zbawiciel	5 pr. 9 kan. 1753
4	São Luis	30 VII 1677	M. B. Zwycięskiej	4 pr. 5 kan. 1720
5	Belem de Pera	4 III 1720	M. B. Łaskawej	4 pr. 20 kan. 1747
6	Mariana	6 XII 1745	Wniebowz. NMP	4 pr. 10 kan. 1770
7	São Paulo	6 XII 1745	Wniebowz. NMP	4 pr. 10 kan. 1745

Wszystkie diecezje posiadały kapituły katedralne. Były one liczniejsze osobowo, niż w Ameryce hiszpańskiej. Liczyły od 4 do 5 prałatów i od 5 do 20 kanoników gremialnych. Zdecydowana większość katedr biskupich nosiła patrocinia mariańskie (5 na 7). Terytorialnie diecezje brazylijskie były bardzo rozległe, ale żadna nie sięgała w swej działalności w głąb interioru. Źródła dostępne nie przekazują informacji na temat liczby parafii w poszczególnych diecezjach. W 1772 r. miasto San Salvador de Bahia zamieszkiwało około 40 000 wiernych, było tu 7 parafii, 4 klasztory męskie. W 1745 r. miasto São Luis zamieszkiwało około 5 000 wiernych, i były tam 4 klasztory męskie. Miasto Belem de Pera zamieszkiwało 12 000 wiernych, były tam 2 parafie i 6 klasztorów męskich (1747). Rio de Janeiro w 1745 r. zamieszkiwało 30 000 wiernych, były tam 2 parafie, 5 klasztorów męskich i jeden żeński. Tęgo samego roku miasto São Paulo zamieszkiwało 5 000 wiernych i były tam 4 klasztory. Dla żadnej diecezji

⁴⁴ *Hierarchia catholica*, vol. 5 s. 249, 295.

⁴⁵ *Hierarchia catholica*, vol. 5 s. 115, 249, 290, 295, 341, 348; vol. 6 s. 276, 331.

⁴⁶ *Bilan du Monde*, vol. 2 s. 159.

⁴⁷ *Hierarchia catholica*, vol. 6 s. 118, 269, 276, 317, 331, 364, 370.

brazylijskiej nie mamy przekazów na temat liczby parafii do końca XVIII w.

Pierwsze biskupstwo brazylijskie w Bahia zostało w bulli erekcyjnej włączone do metropolii nowo erygowanej w Funchal na Maderze, ale już 26 czerwca t. r. pap.ś Juliusz III na prośbę króla portugalskiego zredukował tę metropolię do normalnego biskupstwa i obydwie diecezje włączono jako sufraganie do lizbońskiej prowincji kościelnej w Portugalii ⁴⁸. I ta zależność trwała do drugiej połowy XVII stulecia.

Czas na własną metropolię w Brazylii przyszedł po zerwaniu unii Portugalii z Hiszpanią (1668) za rządów króla Piotra II, jako że pap. Innocenty XI darzył wyraźną sympatią Portugalie. Toteż na prośbę króla ten papież bullą z dnia 16 listopada 1676 r. uwolnił biskupstwo Bahia z więzów metropolitalnych z Lizboną, wyniósł je do godności arcybiskupstwa i metropolii i podporządkował jej kolonie portugalskie w Afryce (Kongo i Angola, do 1716 r.), biskupstwo na Wyspie św. Tomasza na Oceanie Atlantyckim (do 1716 r.) i dwie nowo utworzone diecezje w Brazylii Olinda i Rio de Janeiro. Dwie dalsze diecezje São Luis i Belem de Pera zostały włączone do lizbońskiej prowincji kościelnej w Portugalii aż do XIX stulecia. W 1716 r. wyłączono z metropolii diecezje zamorskie, włączono natomiast do niej dwie nowo utworzone w XVIII w. São Paulo i Mariana ⁴⁹. I taki ustrój metropolitalny utrzymał się do końca epoki kolonialnej.

W sumie w epoce kolonialnej w Ameryce Łacińskiej Hiszpania i Portugalia utworzyły 9 archidiecezji i metropolii i 43 diecezje, które w XIX stuleciu przeszły do nowo powstałych państw.

⁴⁸ *Hierarchia catholica*, vol. 3 s. 199; L. Pastor, *dz. cyt.*, Bd. 6 s. 215.

⁴⁹ *Zob. przyp.* 47.